

Zérók és nem zérók, kis pro-k és nagy PRO-k a magyarban

1. Szimmetria és aszimmetria a nyelvi jelrendszerben. A nyelvi jelrendszer különböző szintjein a rendszerszerűség, a szimmetria különböző típusai az uralkodók, de minden szinten vannak a rendszertől eltérő aszimmetrikus jelenségek. R. A. Budagov (1978: 3–4) hangsúlyozza, hogy bármelyik természetes nyelvet jelek rendszereként kell vizsgálnunk, amelyet azonban lehetetlen „különböző sémák összességeként” értelmeznünk. Korunk nyelvtudományának egyik irányzatában az aszimmetrikus jelenségek külön vizsgálat tárgyát képezik (vö. Richard S. Kayne 1994), amelyek kiváló eszközei az egy nyelvi rendszeren belüli specifikus sajátságok bemutatásának. A nyelvi rendszer mindegyik szintjén jelentkező aszimmetrikus jelenségeket két nagy csoportra oszthatjuk:

1) A jelölő és a jelölt **menyisége** nem arányos: a) egy jelölőnek lehet több vagy különböző jelentése (poliszémia, homonímia), b) egy jelöltet hangalakvariánsokkal (pl. *-a ↔ -ja* birtokosszemélyragvariánsok: *az áru ár-a – a víz ár-ja*) vagy különböző szinonim jelentésű hangalakokkal (*esz-e-m – esz-e-k*) jelölhetünk. 2) A jelölő és a jelölt oppozícióban az egyik oldal **hiányos** vagy **hiányzik**. Itt is két típust különböztetünk meg: a) jelentés nélküli önálló forma (hangalak): *F ↔ 0: Es regnet, Izé, hogy is hívják?*; b) önálló forma (hangalak) nélküli tartalom (jelentés): *0 ↔ T: Péter ír*.

2. A „zéró (zérus, nulla, üres) kategória” a nyelvészetben. R. L. Trask (1993: 191) szótára megjegyzi, hogy a *nulla elements* elnevezés már Panini (i. e. V.) szanszkrit nyelvtanában megtalálható, modern használata pedig Ballytól (1932) és Bloomfieldtől (1933) származik. A GB (Government/Binding Theory 'Vonzat [kormányzás] és kötés elmélet'; német: Rektions- und Bindungstheorie; orosz: теория управления и связывания) nyelvtanokban igen elterjedt az úgynevezett **üres kategóriák** 'empty category' (ném. leere Kategorien, or. пустые категории) használata. Korunk nyelvtudományában a zérókat illetően felemás, maximalista és mérsékelt felfogást különböztethetünk meg.

2.1. A felemás felfogás hívei csak a hangalak nélküli szemantikai zérókkal foglalkoznak, a jelentés nélküli formák lehetőségét meg sem említik, sőt, ha az ilyen formák előfordulnak, azokat ilyen vagy amolyan felfogás révén igyekeznek eltüntetni. Így tűntek el nyelvtanaink nagy részéből a régebben külön morfémaként szegmentált kötőhangzók. A MGr.-ban (2000) sem található jelentés nélküli morféma.

2.2. A maximalista felfogás követőire jellemző a zérók számának és típusainak logikus, de a nyelvleírást bonyolultabbá tevő, mértéken felüli szaporítása. Laczkó Krisztina a MGr.-ban (2000: 49), E. Abaffy Erzsébet *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I. kötetében (1991: 153) a *vár* igealakban három zérót különböztet meg: *vár-0-0-0* (az időjelet, a módjelet és a személyragot). Kissé furcsa, hogy ez a 3 grammatikai jelentésű 0 **együttesen nem zéróként** egyetlen más igealakban sem fordul elő.

A zérók elmélete a strukturalista bloomfieldi és az azt követő nyelvészetben igen népszerű, mivel segítségével a **nyelvi aszimmetria jelensége kiküszöbölhetőnek** tűnik. I. A. Melcsuk (1995: 188–9) a zérók következő típusait sorolja fel: **zero phoneme** 'zéró fonémát', **zero sound** 'zéró hangot', **zero affix** 'zéró toldalékot', **zero ending** 'zéró végződést', **zero sign** 'zéró jelet', **zero article** 'zéró névelőt', **zero verb** 'zéró igét', **zero predicate** 'zéró állítmányt', **zero grammatical subject** 'zéró nyelvtani alanyt', **zero grammatical object** 'zéró nyelvtani tárgyat'. A továbbiakban megjegyzi, hogy a zérót nem nyelvi egységekkel kapcsolatban is alkalmazzák („Zero’ as applied to entities other than linguistic items” [189]): **zero paradigm** 'zéró paradigma', **zero contrast** 'zéró ellentét', **zero word order** 'zéró szórend', **zero stylistic characteristics** 'zéró stílusjegy', **zero predicative link** 'zéró állítmányi segédző', **zero valence** 'zéró valencia', **zero variant of a word** 'zéró szóvariáns' stb. Első olvasásra úgy tűnik, hogy szinte minden zéró, ami nincs. Melcsuk azonban hangsúlyozza, hogy a zéró nem egyszerűen valaminek a hiánya, hanem valamilyen rendszerben funkcionális, szemantikai oppozícióban van egy nem zéró nyelvi elemmel. (Vö.: „a zero morph is **not** equal to the absence of a morph..., a zero lex is no means simply the absence of any lex..., a zero variant of a word is a zero lex of the correspondig lexeme” [189]). A zérók és kategóriáik közötti eligazodásunkat szerfölött megnehezíti az a tény, hogy korunk nyelvtudományában a nyelvi jelek saussure-i bilaterális felfogása mellett léteznek trilaterális, tetralaterális és strukturalista unilaterális felfogások is (vö. Pete 2002).

2.3. A zérók mérsékelt felfogása a nyelvi aszimmetria jelenségét természetesnek tekinti, és a zérók szaporítása révén nem törekszik annak kiküszöbölésére, elhatárolja a zérókat a nem zéróktól, a zérók elismerését feltételekhez köti. Jelen cikk mondanivalója ezt a nézetet szándékszik erősíteni. Ennek első lépése a morféma általam is megtörtént újradefiniálása: **A morfémák szavak és szóalakok szerkezetének valamilyen jelentéssel vagy funkcióval bíró, legkisebb aszimmetrikus formai egységei.** (Ezt a definíciót a Nyr.-ben [2004: 189] kiegészítő megjegyzések, magyarázatok előzik meg és követik.)

3. F ↔ 0 típusú (szemantikai) zérók. Az ilyen típusú zérók kiválasztásának a kritériumai igen problematikusak, mivel ezek elsősorban a saussure-i értelemben vett nyelvi jel **kétoldalalú** felfogásán alapulnak. A középkori skolasztikusok ezt így fejezték ki: *aliquid – stat pro → aliquo* 'vmi van/áll vmiért'. A „vmi” kétségtelenül a nyelvi jelek különböző szintjeinek az egységei, a „vmiért” pedig az, amiért használjuk őket: jelentésük és funkcióik. A nyelvtudományban azonban a jelentésnek és a funkciónak sokféle típusát különböztetik meg. Én a különböző jelentéstípusokat hierarchiájuk alapján négy fő csoportba (szemantikai, pragmatikai-konnotatív, kollokációs [kontextuális, textuális] és preszuppozíciós) javasoltam besorolni (Pete 2001: 203–11). Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor valamilyen típusú **jelentés** vagy **funkció** nélküli nyelvi jelről nemigen beszélhetünk. A nyelvtudomány különböző irányzataiban azonban ez koránt sincs így: jelentés nélküli szavakat és morfémaakat is megkülönböztetnek.

3.1. Zéró jelentésű szavak. Az *aliquid – stat pro → aliquo* egyik lehetséges konkretizálása szerint a „szavak fogalmakra és tárgyakra utalnak” (*Wort verweist auf Gegenstand*, K. Bunting 1978: 32). Ez a nézet a nyelvi jelek saussure-i **nyelvi jel ↔ fogalom** konceptualista és az Ogden–Richards-féle szemiotikai háromszöggel szemléltetett felfogásán alapul. Az angolban például az újabb keletű nyelvészeti terminológiai szótárak – Sylvia Chalker–Edmund Weiner (1994), R. L. Trask (1993), David Crystal (1991) – **üres szavaknak** nevezik a segédszavakat és a viszonszókat, amelyeknek nincs lexikai jelentésük. J. Richards, J. Platt és H. Weber (1985) szótárában az **empty words** szinonim elnevezései: *function word, form words, functors, grammatical words, structural words, structure words*, amelyekkel a **full words, lexical words, content words** szinonim szavak állíthatók szembe. A. N. Baranov és mások terminológiai szótára (1996) szerint a **functor** olyan szó, amelynek főképp grammatikai funkciója van (előjáró, névelő, névmás stb.). A logikai elemzésekben pedig a kérdő és tagadó *do* segédige, valamint a módbeli segédigék **operátorok**. Mondatoperátornak tartják a mellé- és alárendelő kötőszókat, valamint az **implikáció**nak nevezett *ha...*, *akkor* formájú matematikai eredetű logikai műveleteket. L. Tesnière a mellérendelő kötőszókat **junctor**nak nevezi. Ahmanova szótárában (1966, 1969) a **nullajentés** (zero meaning) odaértett, burkoltan (implicite) kifejezett jelentés, például az alapfok jelentése összevetve az explicite kifejezett középfokkal. A nullajentésnek ez az értelmezése nem fogadható el, mivel nullajelölőnek nem lehet nullajentése. Ha pedig Ch. Morris (1938) **szintaktika – szemantika – pragmatika** triádját fogadjuk el, akkor a segédszókat és a viszonszókat semmiképpen sem tekinthetjük zéró jelentésűeknek, legfeljebb csak **zéró lexikai jelentésű** szavaknak. Ahmanova szótára meg is különbözteti a **nyelvtani** jelentéseket (grammatical meaning) és a **szintaktikai** jelentéseket (syntactic meaning). Továbbá azt is figyelembe kell vennünk, hogy minden szófajnak van **szófaji kategoriális jelentése** (categorical meaning) is.

Maradnak az úgynevezett **emocionális szavak** (emotive words). Ezeket egyrészt azért nem tekinthetjük zéró jelentésűeknek, mivel például a *galambocskám, fiacskám* érzelmi töltetű szavak nem csupán érzelmeket, hanem szituációtól függő konkrét személyeket is jelölnek (vö. Péter Mihály 1991), másrészt az **indulatszók** döntő többsége bármelyik nyelvtan meghatározása szerint az érzelmeket nem nevezik meg, de szituációktól függően eltérő, nemegyszer ellentétes érzelmeket is jelölhetnek: *Ah, milyen jó itt!* (hanglejtéstől függően jelentheti azt, hogy itt 'nagyon jó' vagy 'nagyon rossz'); *Ah, ez aztán igen!* (meglepetés, csodálkozás). A **szitokszó** (Fluchwort, swearword) olyan szó, amellyel gyalázkodni, mocsklódni, szitkozódni szoktak: *A fészkes fenét!*; *Menj a nyavalyába!*; *A rosseb egye meg!* Ezeknek a szavaknak, mondatoknak a konnotatív jelentése belefér a nyelvi jelek pragmatikai jelentésébe. A **hangutánzó szavak** esetében hajlamos lennék zérójelentést feltételezni, ha a beszélni tanuló unokáim nem úgy szólaltak volna meg, amikor egy kutyát megláttak, hogy *vau-vau*. Tekintettel kell lennünk a beszélt nyelv kialakulásának felkiáltási és hangutánzási hipotézisére is (exclamation theory, interjectional theory, imitation theory, bow-wow theory, pooh-pooh theory, yo-he-ho theory 'hó-rukk elmélet'), amely a nyelv keletkezését az ember tevékenységét kísérő különböző felkiáltásokkal és hangutánzásokkal is összeköti. Az indulatszók egy részénél, az **állatúzó, -hívó, -terelő szócskák** használatakor J. R. Searle (1969) és mások tetralaterális

elméletének lokúciós (hangalak) → propozíciós (kijelentés) → illokúciós (megnyilatkozás) → perlokúciós (ráhatás) aktusaiból a **lokúciós** és a **perlokúciós** aktus érvényesül, mivel ezek a szavak akarati ráhatást fejtenek ki. Kissé más a helyzet az úgynevezett **töltelékszavak** (Füllwort, expletives) esetében, amelyek az ÉKSz. szerint az „előbeszédben szokásként gyakran használt, jelentését vesztett szó”, amely a beszélő gondolatai megformálásának a zökkenőit leplezi, esetleg nyomatékosító szerepe van. Versben, szólásokban pedig a versmérték, a rím, alliteráció vagy a szótagszám kedvéért használt, értelmileg felesleges szó, de a nyelvnek **poétikai** funkciója is van. Vö.: *Hát ezt jól kifogtuk – Hát szóval ezt jól kifogtuk; Én csak ennyit hallottam – Én, ugye, csak ennyit hallottam; Szegény ember szándékát boldog Isten bírja.*

Egyes nyelvekben vannak bizonyos **szintaktikai struktúrákat** (formákat) képző szavak. Ezeknek **szintaktikai** jelentésük, pontosabban **funkciójuk** van. Tartalmi oldaluk (Inhaltsseite) tehát ezeknek a szavaknak sem üres. A németben és az angolban a személytelen mondatokat például személytelen névmásokkal képezzük: *Es regnet, It is raining*. A német nyelvtanokban az *es* alanyi funkcióban szereplő Platzhalterként számon tartott szó, az állítmány pedig zéró valenciájú személytelen ige. A magyarban a kérdőszó nélküli mondatokat képezhetjük az *-e* kérdőszóval vagy nélküle is: *Elhozta-e a könyvet?* ↔ *Elhozta a könyvet?* A lengyelben viszont a kérdő névmások nélküli mondatokban a *czy* kérdőszót használják: *Czy pan(i) widział(a)?* 'Látta-e?' Az angolban a kérdő és tagadó mondatok képzését a *do* segédige segíti: *Do you speak English?*; *I don't speak English*. Az általános létezés kifejező angol, francia, olasz mondatokban eredeti értelmüket elvesztett szavakat kell használnunk. Vö.: *There are six of us* 'Hatan vagyunk' (**We are six*); *There is a book there* 'Egy könyv van ott'; francia: *Il y a un livre sur la table* 'Egy könyv van az asztalon'. A franciában a tagadás mindig két szóval történik: *Je parle français*. → *Je ne parle pas français* 'Beszélek/nem beszélek franciául'; *Je ne parle jamais français* 'Soha sem beszélek franciául'. Az is előfordul, hogy egyes szavak használata csupán pragmatikai szempontból kötelező. A franciában például a *monsieur, madame, mademoiselle* vagy egyéb **megszólítás** kitétele igenlés, tagadás és köszönés után kötelező. Ennek elhagyása nagyfokú udvariatlanság.

3.2. Zéró jelentésű morféma. Károly Sándor hangsúlyozza, hogy a **kötőhangzónak** „önmagában soha nincs olyan külön jelentése, mint amilyen a toldalékoknak van. Ennek következtében a kötőhangzót nem tekintjük a tö és a toldalék mellett külön, harmadik szóelemfajtnak” (1961: 304). De miért ne lehetne a toldalékok egyik fajtája? Nem mindig könnyű megállapítani, hogy mi is az a toldalékoknak vagy akár a kötött szógyökeknek tulajdonított „olyan külön jelentés”? Mit jelent például önmagában az *-og, -an, -i, kvaterk-, kort-* morféma? (Talán hamarjában nem is tudunk megfelelő szavakat képezni ezekkel a toldalék- és tömorfémákkal – *patt-og, patt-an, kvaterk-áz-ik, kort-es*.) Laczkó Krisztina a MGr.-ban úgy véli, hogy az előhangzóvá átminősített kötőhangzónak „nincsen jelentése, funkciója ma már elsősorban az, hogy **kiemelje a szóalakok toldalékmorfémáit** [...], testesebbé teszi a toldalékot [...], részt vesz a szóalakok fonotaktikai jólformáltságában [...], ejtéskönnyítő szerepe is van”, „néha azonban 'ejtésnehezítőnek' nevezhetnénk (*érthető-ek, olvasható-ak*)” (2000: 45–6). Az „előhangzó” elnevezés megtartja a kötőhangzó különállását, s arra utal, hogy csak utána következik az igazi morféma, amit felerősít „a toldalékmorfémákat kiemelő” funkció. Hogyha előhangzóként is megmarad az „igazi morféma” és a kötőhangzók különállása is, akkor a nem megfelelő morféma meghatározáshoz való alkalmazkodáson kívül semmi sem indokolja a kötőhangzók külön szegmentálásának a megszüntetését. Legújabbban szinte egyedül Kiefer Ferenc szegmentálja a kötőhangzókat, azt azonban nem állítja, hogy azok morféma lennének. A StrMorf.-ban kijelenti, hogy „az accusativus *-t* és a superessivus *-n* ragja esetenként **kötőhangzóval** kapcsolódik a bázishoz: *hid+at, ördög+öt, kert+et*” (2000: 580). A többes szám toldalékait viszont már így jelöli: *ház+a+k, bolt+o+k, kert+e+k*. Én a kötőhangzóknak két típusát javasolom megkülönböztetni: az interfixeket és az unifixeket.

3.2.1. Interfixek. Az interfix két szógyökeret (*root, Wurzel, корень*) vagy szótöt (*stem, Stamm, основа*) összekötő, összetett szavak képzését segítő morféma. Az oroszban összetett szavakat ritkán képzünk *-o-, -e-* interfix nélkül (*nap-o-xod* 'gőzhajó', *оу-е-водство* 'juhtenyésztés', de: *время*

исчисление 'időszámítás', жар-птица 'tűzmadár'). A németben is gyakran előfordul az *-s-* interfix (*Arbeit-s-platz* 'munkahely'). A magyarban az összetett szavakat kötőhangzó nélkül képezzük, de görög–latin eredetű összetett szavakban megtalálható az indoeurópai eredetű *-o-* interfix: *pszich-o-analízis*, *bar-o-gráf*, *bar-o-méter*, *ocean-o-gráfia*, *galvan-o-méter*, *galvan-o-terápia*, *galvan-o-plasztika* (vö. *galvánelem*, *galvánozt*).

3.2.2. Unifixe. A nemzetközi szakirodalomban az *unifix* szó (vö. lat. *unio* 'egyesít') elvétele található elnevezésként olyan toldalék, amelyek segítségével affixokat kapcsolunk szógyökökhez, szótövekhez vagy egy másik toldalékhoz. Az unifixe az igazi morfémákhoz, az interfixekhez és a lexikai jelentés nélküli szavakhoz hasonlóan egyértelműen szegmentálhatók, mivel rendszeresen ismétlődnek, de lehetnek egyediek (unikálisak) is, **kihagyásokat is megengedőek**, nem funkciótlank, mivel egyes szóalakok képzése nélkülük lehetetlen. Az angolban például a *child* 'gyerek' szó többes száma *child-r-en*, amelyben a többes szám jele az *-en* (vö. *ox* 'örök' → *ox-en*). Az oroszban a földrajzi és családnevekből sokszor *-ckii* képzővel képzünk melléneveket (*броданеумский*, *пушкинский*), előfordul azonban az is, hogy az alapszó és képző közé unifix lép (*америк-ан-ский*, *перу-ан-ский*). A baszkban a *mendietan* 'hegyekben' szóalak szegmentálása *mendi-e-ta-n*, amelyben a *mendi* jelentése 'hegy', az *-e-* a többes szám jele, az *-n-* lokatívuszi esetrag, amelyet a *-ta-* unifix köt a magánhangzóra végződő többes számú alakhoz.

a) A magyar unifixe fonéma- és morfémaértékűsége. Unifix csak az *-a-*, *-o-*, *-e-*, *-ö-* magánhangzók valamelyike lehet, amelyek a magyar fonéma-rendszer elismert fonémái. A „modern” fonematikában mintha már nem is lenne fonéma. Erre enged következtetni az ÚMNy. (1998: 293) Siptár Péter által írt hangtana, amelyben a *fonéma* szó egyszer sem fordul elő. (Ő beszédhangtani és nyelvi hangtani különböztet meg, vö. Pete 2002.) A *pocakos-o-k* – *pocakos-a-k*, *havas-o-k* – *havas-a-k*, *tehetős-ö-k* – *tehetős-e-k* oppozíciók összevetése egyesek szerint csak a kötőhangzók fonémaértékűségét, nem pedig a morfémaértékűségüket bizonyítja. Ez az állítás összetéveszti a fonémaelemzést és a morfémaelemzést. A fonémák jelentésmegkülönböztető szerepét azonos fonematikai állományú szavakkal szerkesztett oppozíciókban, többnyire gyökérszavakban szokták bizonyítani. Ez a pozíció lehet **szókezdő** (*bor* – *por*), **szózáró** (*bor* – *bot*, *szál* – *száll*) és **szóbelsejei** (*tör* – *tőr*). Ezekben a pozíciókban mindegyik magánhangzóról bebizonyították, hogy fonéma. A morfémaelemzés nem a szavak fonémaállományát (most tekintsünk el a morfonemikától), hanem azok morféma-szerkezetét, az egyes morfémák pozicionális helyzetét és szegmentálhatóságát vizsgálja. A morfémaelemzésben az unifixeken kívül is találunk olyan példákat, amelyekben **a hangok fonémaértékűsége egyben egy teljes morfémaértékűséget is kifejez**. A *fal-a* – *fal-i* (szőnyeg), *kez-e* – *kéz-i* (erő), *kör-e* – *kör-i*, *jog-a* – *jog-i*, *igaz-a* – *igaz-i*, *kor-a* – *kor-i*, *kérd-ő* – *kérd-i*, *köp-ő* – *köp-i*, *löv-ő* – *löv-i*, *köv-é* (váltakozat) – *köv-i*, *köz-é* – *köz-e* stb. oppozíciókban a szóvégi hangok mind fonémák, mert jelentéseket különböztetnek meg, de ugyanakkor morfémák is, mert grammatikai és lexikai jelentéseket hordoznak, kapcsolatban vannak a szavak szófaji kategoriális jelentésével, de bizonyos fokú „fonológiai motiváltságukról” is beszélhetünk. Sem az unifixe, sem a morfémák döntő többségében azonban közvetlenül nem lehet kimutatni a fonémaérték és a morfémaérték egybeesését.

b) Az unifixe szófajokhoz kötődő szófaji kategoriális használata. Az unifixe használata szófajoktól függ.

• **Az unifixe szófajokat megkülönböztető funkciója.** Az *-ö/-e-* és az *-o/-a-* unifixe számos esetben elhatárolják egymástól a **főnevek** és a **mellénevek** többes számú alakjait: *felelős-ö-k* – *felelős-e-k*, *ismerős-ö-k* – *ismerős-e-k*; *hatalmas-o-k* – *hatalmas-a-k*, *milliárdos-o-k* – *milliárdos-a-k*, *hazafias-o-k* – *hazafias-a-k*, *osztöndíjas-o-k* – *osztöndíjas-a-k*, *nádas-o-k* – *nádas-a-k*, *diplomás-o-k* – *diplomás-a-k*, *családos-o-k* – *családos-a-k* stb. Az *-o-*, *-e-* unifix alkalmas egyes igék **kijelentő és felszólító módjának** eltérő jelölésére is: *ír-o-d* – *ír-d*, *csinál-o-d* – *csinál-d*, *hoz-o-d* – *hoz-d*, *olvas-o-d* – *olvas-d*, *ismer-e-d* – *ismer-d* meg.

• **Az unifixe szófajok és szóalakok szerinti mennyiségi különbségei.** A többes szám képzésében a **főnevek** négyes unifixe (*-o-*, *-a-*, *-e-*, *-ö-*) szembenállnak a **mellénevek** hármas unifixeivel

(-o-, -a-, -e-), amelyek a középfokú alak jele előtt megmaradnak, a középfokú többes jel előtt azonban kettőre (-a-, -e-) csökkennek. Vö.: *pad-o-k, fal-a-k, kert-e-k, kör-ö-k, kürt-ő-k* – *nagy-o-k, fukar-a-k, szép-e-k, erős-e-k, vörös-e-k* – *nagy-o-bb-a-k, fukar-a-bb-a-k, erős-e-bb-e-k, vörös-e-bb-e-k*. A főneveknél unifixek csak **mássalhangzók** után állnak, a több szótagból álló képzett melléknéveknél **magánhangzók** után is, ha azok **-ű-, -i-** vagy **-ó-, -ú-, -ő-** (ritkán) képzőre végződnek: *nagyeszű-e-k, szegedi-e-k, megoldható-a-k, hosszú-a-k, tűrhető-e-k*. Néha ingadozás is lehetséges. Vö.: *Ezek a próbálkozások kifizetődő-e-k, meddő-e-k/meddők maradtak*; de a nem képzett melléknévek unifix nélkül képzik a többes számot: *kicsi-k, csonká-k, buzgó-k, görbé-k*.

A jelen idejű **igeragozásban** az E/1., E/2.-ben, a -k, -l, -m, -d ragok előtt **-o-, -e-, -ő-** hármas unifix lehetséges (*hoz-o-k, hoz-o-l, hoz-o-m, hoz-o-d, vesz-e-k, küzd-ő-k*), a múlt idő **-tt-** jele előtt ezek E/3.-ban jelennek meg: *hoz-o-tt, siet-e-tt, küzd-ő-tt*. A múlt idejű ragozásban az **-m, -d, -l** ragok előtt csak **-a/ú-, -e/-é** kettős unifix állhat: *hozt-a-m, hozt-a-d, hozt-á-l, küzdött-e-m, küzdött-é-l*. A **névutók** ragozásában ugyanez a kettős unifix lehetséges: *alatt-a-m, felett-e-m, előtt-e-d, mögött-e-d*.

c) Az unifixek disztribúciós megoszlása. Az unifixek disztribúciós megoszlását illetően az az elképzelésem, hogy a **szóképző** morfémák esetében előhangzók nélküli **képzővariánsokról** beszéljünk, **unifixeknek** pedig csak azokat a szóelemeket nevezzük, amelyek szógyökökhez és szótövekhez **grammatikai** jelentésű morfémákat (jeleket vagy ragokat) kapcsolnak. Felmerülhet a kérdés, hogy mi a különbség az **áldok**, az **áldott** (ragozott ige és igenév) és az **áldoz** szavak **o** fonémái között? A válasz: szegmentálhatóságuk eltérő foka. Az *áld-o-k, áld-o-tt* szóalakokban az **-o-** unifix önmagában is könnyen szegmentálható morféma, mivel **paradigmacentrikus**, rendszeresen ismétlődik ugyanazon különböző ragozási/jelezési típusokban, rendszeresen felcserélhető más hasonló funkciójú, magánhangzó-illeszkedéstől függő unifixvariánsokkal (*hoz-o-k, hoz-o-m, hoz-o-d* – *küzd-ő-k, leküzd-ő-m* – *vesz-e-k, megvesz-e-m; pad-o-t, pad-o-k, vas-a-t, fűzet-e-t, fűrt-ő-t*). A legfontosabb azonban az, hogy a ragok és jelek jelentése unifixek nélkül is önálló, könnyen meghatározható. A legnagyobb akadály a átrendeződéses összevonásnak (az unifixeknek ragokkal és jelekkel való egyesítésének, ahogy ez például az orosz igeragozásban történt), hogy a többes birtokos jel az unifix után következik (vö.: *könyv-ek* – *könyv-e-i-k*), s ez lehetetlenné teszi, hogy például a **-k** mellett (*ajtó-k*) egy **-ek** allomorfról beszéljünk. A képzők viszont **szócentrikusak**, bennük az unifixek használata nem általános, a képzőkkel való egységüket sohasem bontja meg egy közbeékeltszóelem, vagyis a morfémahatárok átrendeződését (orosz перепереположение, ném. Deglutination, Abtrennung, Additionsbildung, ang. metanalysis) itt minden fennakadás nélkül elfogadhatjuk. Az sem elhanyagolható tény, hogy a **képzők jelentése** unifixekkel és nélkülük is elég homályos. Az ÉKSz. például a **-z** képzőnek (**-az-, -ez-, -oz-, -öz** variánsai vannak) hét jelentését tünteti fel (vö. *felruhá-z, fénykép-ez, sör-öz-ik, galván-oz, magá-z, hord-oz, ár-az, vaj-az, ágy-az*). Nem lenne könnyű két olyan nyelvészt találni, aki az itt felsorolt szavakban a **-z** képző jelentését egyformán határozná meg. A képzők pontos jelentésének a megállapítását az is nehezíti, hogy ugyanazt a jelentést több képzővel is kifejezhetjük. A **-z** képző negyedik jelentése az ÉKSz.-ban 'vki vmely folyamatnak alávet vmit': *pasztőr-öz*. Ez a jelentés az **-ál-, -íroz-, -ízál-, -ít** képzőkkel is kifejezhető: *telefon-ál, filozof-ál, maszk-íroz, finansz-íroz, civil-ízál, hajl-ít*. A képzők többségének nincs is előhangzós variánsa, vagy pedig ezeknek a variánsoknak a száma kevesebb: *ír-ás, kér-és*. Továbbá a képzővariánsok típusai nemcsak az előhangzók hiánya vagy megléte következtében jönnek létre. Vö. például: *zaj-talan* – *esz-telen*, *áld-atlan* – *őriz-etlen*, *só-tlan* – *levegő-tlen*, *akarat-lan* – *részvét-len*. Itt jegyzem meg, hogy a StrMrf.-ban (2000: 47, 156–7) Kiefer Ferenc is alapjában véve csak a jelek és ragok előtti kötőhangzók létezését ismeri el, amikor elhatárolja egymástól a kötőhangzókat és a képzők toldalékkezdő magánhangzóit. Vö.: „Tipikus esetben a kötőhangzó zérussal váltakozik (*szék-et* – *asztal-t*), megjósolható minőségű, megjelenésének fonotaktikai indoka van, nem jelenik meg magánhangzó végű tövek után, és nem törli a tövégi magánhangzót”, mint a **képző**, például a *barna* – *barn-ul* esetében. (Itt is megjegyzem, hogy felfogásom szerint „zérus kötőhangzó” nincs, mert az csak egyes szóalakok képzését segítő, kihagyásokat is megengedő morféma.)

4. A 0 ↔ F típusú (formai, hangalak nélküli) zérók. Kenesei István (1998: 71) hangsúlyozza, hogy a „zéró morféma koncepcionális problémákat vet fel”. Arra azonban nem tér ki, hogy egyáltalán milyen koncepció alapján érdemes létezésükről és típusaikról beszélnünk.

4.1. A zéró morfémák kijelölésének elméleti alapjai. Laczkó Krisztina megállapítja, hogy a zéró morféma a jelek és ragok rendszerében jelenik meg, mivel „a jeles és ragos alakok egyezsük és különbségeik, összetartozásuk és szembenállásaik révén morfológiai rendszereket alkotnak, melyek általánosak: ezek a különböző viszonyítók és paradigmák” (2000: 48–9). A lineáris **szintagmatikai viszonyítók** és a függőleges **paradigmatikai táblázati** összefüggések mellett hasznosnak látszik még egy absztrakt **epidigmatikai** morfémaháttér figyelembevétele is, amely az (allo)morfok szintagmatikai viszonyítkaiban és a viszonyítók paradigmaticai táblázataiban realizálódik (Pete 2004). A személykategória például szorosan összefügg a számkategóriával, amely így hat lineáris viszonyítokban fejeződik ki. Ez a hat viszonyít a kijelentő mód, a felszólító mód és a feltételes mód ragozási paradigmáiban konkretizálódik. Mivel a viszonyítokban mindegyik személyben és számban van alanyi és határozott tárgyas ragozás, így hat fő ragozási paradigmánk van, amelyeket a kijelentő mód iktelen és ikés ragozása **hétre** növel. A *lát-lak* típusú ragozás elszigetelt volta jól bizonyítja, hogy a ragozási paradigmák létét és állományát a lineáris szintagmatikus viszonyítók száma határozza meg. A *-lak/-lek* ragozásnak nincs paradigmája.

A zéró egység N. V. Vasziljeva és mások szótára szerint „egy már fonetikailag **jelölt** nyelvi egységnek (morfémának, fonémának) az olyan hiánya, amely önállóan jelentést fejez ki, vagy pedig rendszeresen megjelenik ilyen vagy olyan alak képzésénél” (1995: 68–9). Ebből kiindulva és Charles Bally (1955: 177–81) példáiból levont következtetésem alapján a különböző viszonyítkokat én úgy értelmezem, hogy különböző zérókról csak **három** feltétel együttes megléte esetén célszerű beszélnünk: 1) A zéró forma valamilyen **kategória** funkcionális rendszertagjának **határozott jelentésű** jelölője. 2) Egy lineárisan már **jelölt** viszonyít egyik alakjának jelölő nélküli tagja. 3) Egy jelölt **paradigmatáblázat** egyik tagjának saját jelölő nélküli jelentése. Bally többek között a rag nélküli egyes szám alanyesetben álló *vir* ’férfi, férj’ főnevet elsősorban más egyes szám alanyesetben álló ragos főnevekkel veti össze (*domin-us* ’úr’, *man-us* ’kéz’), és csak másodsorban a *vir* főnév paradigmásorával (*vir-um* ’férfit’ – *vir-o* ’férfinek’). Az oroszban a hímnemű főneveknek az egyes szám alanyesetében zéró morfémájuk van, mivel ez a nő- és semleges nemű főnevek ragozási paradigmáiban jelölve van: *стол-0* → *книг-а* → *сел-о*. A *дверь* típusú nőnemű főneveknek egyes számban csak 3 alakjuk van: *дверь*, *двери*, *дверью*. Ennek ellenére ezeknek a főneveknek is 6 esetük van, mivel a más ragozású paradigmába tartozó, **a**-ra végződő főneveknek valamennyi esete jelölve van. De ugyanezért van a németben is a nőnemű főneveknek az egyes számú kéttagú formai paradigma (*die Mutter*, *der Mutter*) ellenére is 4 esetük, mivel a hímnemű főneveknek mind a 4 esete különbözik egymástól: *der Vater*, *den Vater*, *des Vaters*, *dem Vater*.

4.2. Zérók a magyar főnevek ragozásában. A zéró morfémákat egy már **jelölt**, azonos kategoriális viszonyít alapján határozhatjuk meg. Ha ezt az elméleti alapot elfogadjuk, akkor a magyar főnevek (névszók) **egyes szám alanyesetében egyetlen zérót sem tételezhetünk fel**, mivel az alanyesetet, az egyes számot, az egy birtokot egyetlen főnéven sem jelöli soha külön morféma. A *könyv-0-0-0* szóalak **szintagmatikai síkon tehát nem létezik**. A **birtokos eset** variáns alakjai esetében azonban beszélhetünk egy jelölt rag zéró morfjáról: *Péternek a könyve* ↔ *Péter-0 könyve* (Pete 2003). Az absztrakt **epidigmatikai** síkon azonban más a helyzet. A névszói viszonyragozásban jogosan veszünk fel **eset-** és **számkategóriát**, a birtokos személyragozásban ezek kiegészülnek a **birtokos személyének** és **számának**, valamint a **birtok számának** a kategóriáival. Ezeken a kategóriákon kívül, a főneveknek epidigmatikai síkon 3. személyű kategóriájuk is van, amely megszólítás esetén 2. személybe megy át. A magyar igék alakjai is megerősítik a személykategória váltását: *Péter írjon neki levelet* – *Péter, írd neki levelet*. A *könyv* alak epidigmatikai egyes számú jelentését és alanyesetben álló formáját a számjel és az esetrag **hiánya** (és nem a zérók feltételezése) implikálja. A magyar főneveket ezenkívül jellemzi még a **határozottság/határozatlanság** kategória

is. Ez esetben beszélhetünk zéró névelőről. Csak komplikálná a nyelvtant, ha a ragozási eseteket például így jelölnénk *0-könyv-0-e-t*.

4.3. Zérók az alanyi igeragozásban. E/3.-ban a kijelentő mód jelen és múlt idejében, valamint a feltételes módban feltételezhetünk egy 0 személyragot, amely vízszintes viszonyításon szembeállítható a személyragos alakokkal: *vár-0*, *várt-0*, *várna-0 vkit – esz-ik húst*, *vár-ja a barátját*. A kijelentő mód és az egyes szám zérójáról azonban nem beszélhetünk, mert ezeket az epidigmatikai kategóriákat itt külön-külön nem jelöljük, azt azonban joggal feltételezhetjük, hogy a *vár-o-k*, *vár-sz*, *vár-0* személyragok **poliszemantikusak**: kifejezik a személyt, az időt, a módot és a számot. Ezt annál is inkább mondhatjuk, mert a múlt időben már külön időjel van, a szám- és személyragok pedig nem véletlenül nem egyeznek az egyes számot is jelölő személyragokkal. Nagyon idegenkedem a *vár-0-0-o-k* stb. paradigmaalakok feltételezésétől és tanításától. (A matematikához hasonlóan a nyelvészetben is arra kellene törekednünk, hogy minél egyszerűbben írjuk le a tényeket, minél kevesebb elem és az elemeken belül minél kevesebb ismétlődés felvételével. A múlt század 50-es éveiben ezt az elvet Papp Ferenc nem egy előadásában és cikkében megfogalmazta.)

4.4. Van-e zérus birtokos személyrag az E/3.-ban? Kiefer Ferenc (2000: 594) elemzése szerint a birtokos személyragozás (nem személyjelezés!) E/3.-ban van egy *-ja/-je*, *-a/-e* **birtokviszonyjel** és egy *0* **birtokos személyrag**. (Itt is hangsúlyozom, hogy a személyenként és esetenként változó morféma nem lehet jel, csak rag. Jel akkor lenne, ha minden személyben ugyanaz a morféma szerepelne, például a többes birtokjel a többes számú ragozás minden alakjában ott van.) A *hajó-m*, *hajó-d*, *hajó-ja*, *hajó-nk*, *hajó-tok*, *hajó-juk* ragozása azonban azt mutatja, hogy külön birtokviszonyjelre sehol sincs szükség, a *-ja* is birtokos személyrag. A mássalhangzóra végződő főnevek ragozása a **kihagyásokat is megengedő** unifixek megjelenésében különbözik, vagyis E/3.-ban, T/1.-ben és T/3.-ban **nincs unifix**. Vö.: *ház-a-m*, *ház-a-d*, *ház-a*, *ház-unk*, *ház-a-tok*, *ház-uk*; *kalapács-o-m*, *kalapács-o-d*, *kalapács-a*, *kalapács-unk*, *kalapács-o-tok*, *kalapács-uk*; *vér-e-m*, *vér-e-d*, *vér-e*, *vér-ünk*, *vér-e-tek*, *vér-ük*; *ős-ö-m*, *ős-ö-d*, *ős-e*, *ős-ünk*, *ős-ö-tök*, *ős-ük*.

A **több birtokot jelölő** alakok szegmentálásában egyetértek Kiefer Ferencel (2000: 594): *pad+ja+i+m*, *pad+ja+i+d*, *pad+ja+i*, *pad+ja+i+nk*, *pad+ja+i+tok*, *pad+ja+i+k*.

Felmerül itt azonban még **két probléma**: 1) Hogyan kerülhet az E/3. birtokos *-a*, *-e* személyragja a mássalhangzóra végződő szavakban minden személyben a többes birtokjel elé? 2) Balogh Juditot (2000: 188–9) kövessük-e, aki az E/3. stb. alakban tételez fel zéró birtokos személyragot (*ház-ai-0*), vagy pedig Korompay Klárát, aki úgy véli, hogy minden probléma megoldódik, ha „az *ai/ei*-ben az *-i* birtoktöbbsítő jelnek előhangzóval bővült változatát látjuk” (1991: 265), amelyhez *-0* birtokos személyrag járul. Én egy harmadik megoldási elképzelést javaslok.

Az előzőekben már kimutattam, hogy a birtokos személyragozás E/3.-ban nincs unifix, hanem birtokos személyrag van, amely az *-i* többes birtokjeltől függetlenül is önállóan él a nyelvtudatban. Korompay Klára – nyelvtörténeti fejtegetéseire hivatkozva – elveti azt a nézetet, amely az *-ai/-ei* első elemében az *-a/-e* birtokos személyjelét látja. Az én értelmezésem szerint a HB. *feleym* (264) példája nem az *-ai/-ei* morfémaaváltozat megjelenését, hanem a többes számú alaknak az E/3. személyből való képzését bizonyítja (vö.: *feleség*, *felebarát*). Ugyanez vonatkozik a *labay*, *zemeim* stb. példákra is. Feltételezéseim szerint a **mássalhangzóra** végződő szavak esetében az E/3. kötőhangzó nélküli, legkevésbé terhelt birtokos jelentésű alakja vált az összes többi, bonyolultabb jelentésű és szerkezetű birtokos alak képzésének az alapjává. Ezt a vélekedést némiképp Korompay Klára is támogatja, amikor megállapítja, hogy „a fejlődés többnyire a kevésbé jelölt formától halad az erőteljesebben jelölt felé” (269), továbbá azt, hogy „a birtokos személyjelezés [szerintem személyragozás] ősmagyar kor végi rendszerében két *-i* – *-i* alakú toldalék is élt: az E/3. birtokos személyjel egyik változata s a birtoktöbbsítő jel” (264). (Az elsőt inkább mégis birtokos személyragnak kellene értékelnünk, hisz két jel egymás mellett nemigen fordul elő.) A birtokos személyragok és a birtoktöbbsítő jel jelentése önállóan élhetett és él ma is a nyelvtudatban. Ezt biztosítja a magánhangzóra végződő főnevek unifix nélküli birtokos személyragozása. Az E/3. birtokos

személyragos alakok és a többes **-i** birtokjel elkülönülése hosszantartó folyamat volt. Hosszú ideig a többes birtokjel mássalhangzók után is egymaga jelölte a birtokviszonyt, a birtokos személyét és a birtok számát. Vö.: *hajó-i/hajó-ja-i – gerezd-i/gerezd-je-i*. Még Arany Jánosnál is több ilyen rövid E/3. személyű több birtokot kifejező forma található: *Gyümölcskertünk hernyó emészti, / Betegek a szőlő gerezdi; Ott levágják Feliciánt / A király cselédi* (Zács Klára); *Nem hagyta cselédit – ezért öli a bú – Vele halni meg, ócska ruhába* (Szondi két apródja); *Jöjjenek ellenségi, ha voltak!* (Temre hívás); *Jöjjenek úgy hát ifjú baráti* (Uo.); *Bárczi Benőt én meg nem öltöm, / Tanum az ég, s minden seregi* (Uo.) Ilyen példákat találhatunk Csokonainál, Berzsenyinél, Kisfaludy Sándornál, Vörösmartynál, Petrőczy Kata Szidóniánál és másoknál.

A nyelvi aszimmetria révén a magyarban létrejött egy olyan **pleonazmus**, amely háromszor jelöli a birtokviszonyt, és amely alak még további bővítéseket is megenged. Vö.: *Melyik lakásban laknak a vendégek? – A lány-a-i-m-é-i-k-ban*.

5. Szintaktikai zérók (kis pro-k és nagy Pro-k elhagyása). A nyelvészeti tipológiában megkülönböztetnek kis pro-kat és nagy PRO-kat elhagyó és nem elhagyó nyelveket (*pro-drop languages* ↔ *non-pro-drop languages*, *Pro-Drop-Sprachen* ↔ *Nicht-Pro-Drop Sprachen*, *языки „pro-drop”* ↔ *языки „non-pro-drop”*).

5.1. Kis pro-val (little pro) jelölik az **alanyi** pozícióban lévő **nem anaforikus személyes névmás** elhagyását határozott és határozatlan alanyú, általános alanyú és személytelen mondatokban.

5.1.1. A határozott alanyú mondatokban a személyes névmás elhagyása a magyarban azért lehetséges, mert a személyragok egyértelműen jelölik a cselekvő személyét, s ezért csak a **grammatikai alany** elhagyásáról beszélhetünk: [*pro*] *Látom, hogy [pro] dolgozol* = *Én látom, hogy te dolgozol*. A magyarban elhagyhatjuk a tárgyat jelölő **egyes szám második személyű névmást** is a tárgyas igék **-lak/-lek** ragozásakor: *Szeretlek – Csak téged(et) szeretlek*; de: *Szeretlek titeket is*. Zéró tárgyról azonban nem beszélhetünk, mivel az ige személyragja inkorporáció formájában egyértelműen jelöli a tárgyat. A magyarban néha még a határozó inkorporálása is lehetséges egy szóban. Így egyetlen szóból álló magyar mondatnak az oroszban például négy szavas mondat felel meg: *Hazaviszlek – Я отъезжу тебя домой*. A magyartól eltérően az orosz ige jelentése viszont egyértelműen kifejezi, hogy vmilyen járművön történő hazavitelről van szó. A magyarhoz hasonlóan az oroszban is vannak személyragok, mégsem hagyhatjuk el az alanyt olyan könnyen, mint a magyarban, a németben, az angolban pedig sokkal szigorúbb szabályok vannak (Pete 1997). A **pro-kat elhagyó nyelvekhez** többek között a latint, a magyart, a lengyelt, a spanyolt és az olaszt sorolják Bizo-nyos esetekben az oroszban is elmaradhat az 1. és 2. személyű névmási alany, vö.:

lat.: *Veni, vidi, vici – Jöttem, láttam, győztem*; or.: *Пришел, увидел, победил*.

ang.: *I came, I saw, I conquered*; német: *Ich kam, ich sah, ich siegte*.

A magyar nyelvtudományban kis pro-val Bartos Huba elemzésében találkoztam. A *Várom* mondattal kapcsolatban megjegyzi, hogy „ott az ige csak látszólag tárgyatlan, valójában egyértelmű egyes szám 3. személyű tárgya van, ami azonban kiejtetlen marad: fonológiai üres névmás, azaz *pro*” (2000: 740). Ez a megállapítása nem egészen pontos. A *Szeretlek* esetében egyértelmű az egyes szám 2. személyű tárgy elhagyása. A *Várom* vonatkozásában távolról sem az: a tárgy lehet többes számú személyes névmás is, és bármely egyes és többes számú főnév, amely várható tárgyat jelöl: *Várom őket, a mai postát, a vendégeket*. További megjegyzésem, hogy a pro-t elsősorban a nyelvrendszerrel kapcsolatban és nem beszélt nyelvi textológiai vizsgálatok során szokás alkalmazni. (A beszélt nyelvben ugyanis bármely mondatrészt elhagyhatjuk.) Kiegészítésül még megjegyzem, hogy az **alanyi ragozású tárgyas igéket** sem tekinthetjük „tárgyatlanoknak”: *Most olvasok egy érdekes könyvet*. A *Péter olvas németül* mondatban sem igen lehet szó pro-ról, inkább ’minden, egyes német nyelvű írást el tud olvasni’ általános jelentésű tárgy odaértéséről.

5.1.2. A határozatlan alanyú mondatokban a magyarban és az oroszban egyáltalán nem használunk személyes névmást, az ige pedig többes szám 3. személyben áll. Vö.: *Kopognak az aj-*

tón – *Смычам в дверь*. A németben és az angolban ezekben a mondatokban nyelvtani alany van: *Man klopft an die Tür*; *There is a knock at the door*. Ja. G. Tesztelec (2001: 265–316) úgy véli, hogy a határozatlan alanyú személyes mondatokban ’**emberek**’ jelentésű zéró alany van. Ezeknek a mondatoknak a referenciális jelentése azonban vonatkozhat **egy** emberre is: *Kopognak*; *Várnak*; *Telefonáltak neked*; *Meghozták a postát*; *Ebben az üzletben beszélnek németül* jelentheti az is, hogy csak egy ember (két ember) beszél németül. *Az osztályban zajonganak* határozatlan alanyú mondatnak például különböző alanyú személyes mondatok felelhetnek meg. Vö.:

	↔	Az osztályban zaj van.
	↔	Zajong az osztály .
Az osztályban zajonganak	↔	A tanulók zajonganak az osztályban.
	↔	Valaki zajong az osztályban.
	↔	Néhányan zajonganak az osztályban.

A. V. Bondarko (1991: 63) szerint a határozatlan alanyú mondatokat akkor használjuk, ha a beszélő nem ismeri a cselekvők körét, vagy pedig a cselekvést akarja hangsúlyozni. Ebben a tekintetben a referenciális lehetőségek a következők: 1) A cselekvést végző személyt a beszélő és az őt hallgató sem ismeri: *Kopognak, nyisd ki az ajtót*. 2) A cselekvést végző személyt a beszélő ismeri, de nem nevezi meg: *Várnak a dolgozószobában*; *Köhögök, nem engednek az utcára*. 3) A cselekvést végző személyt a beszélő és a beszélőtárs is ismeri: *És megjöttek már a nyaralásból?*

A határozatlan alanyú cselekvő mondatokat határozott alanyú, az ágenst nem tartalmazó **szenvedő** mondatokkal is helyettesíthetjük vagy fordíthatjuk más nyelvekre. Vö.: *Meghívtak a hangversenyre* → *I was invited to the concert* → *Meg voltam/meg lettem híva a hangversenyre*. A határozatlan alanyú cselekvő mondatok és a nekik megfelelő határozott alanyú ágens nélküli szenvedő mondatok jelentése azonban nem mindig teljesen azonos, mivel az általános alanyú cselekvő mondatok a beszélőt **kizárják** a cselekvés végzéséből, a szenvedő mondatok viszont nem: *A munkát 5 órára befezték* (a beszélő nem vett részt a munkában) – *A munka 5 órára befejeződött/lett befejezve* (lehet, hogy a beszélő is részt vett a munkában).

5.1.3. Az általános alanyú mondatok bármely személyre vonatkozhatnak függetlenül attól, hogy milyen igealakot használunk ezekben a mondatokban. Az orosz és a magyar általános alanyú mondatokban a **pro** nem anaforikus névmás általában hiányzik. Zéró alanyról azonban ezekben a mondatokban sem beszélhetünk, mivel ezekben a mondatokban a referenciális jelentésű alany bármilyen személyű és számú is lehet. Az angolban és a németben ezekben a mondatokban elhagyott **pro** is lehetséges. Vö.:

Ki mint vet, úgy arat.	→	Wie man sät, so erntet man .
Что посеешь, то и пожнешь.		You must reap what you have sown.
Lassan járj, tovább érsz.	→	Eile mit Weile.
Тише едешь, дальше будешь.		Slow and steady wins the race.

5.1.4. A személytelen mondatok esetében sem zéró alanyról vagy elhagyott **pro**-ról van szó a magyarban, mivel a logikai alanyt itt és néha az oroszban is az ige töve inkorporálja. Ezért értelmetlen az alany kitétele. A német és angol személytelen mondatokban viszont van nyelvtani alany. Vö.: *Esteledik* – *Бечепеет* – *Es wird Abend* – *Night is falling*; *The day draws to a close*.

5.2. Nagy PRO-val (*big pro*) jelölik a **főnévi igenév előtti** alanyi pozícióban lévő **anaforikus** (visszaautaló) névmás elhagyását, ha a főnévi igenév által jelölt cselekvést a mondat alanya végzi. A nagy **PRO** elhagyásának három típusát különböztethetjük meg.

5.2.1. Különböző segédigékkel és segédszókkal használt főnévi igenevek előtt még az angolban és a németben is elhagyják a személyes névmásokat. A magyarban a módbeli segédszókkal

alkotott szerkezetekben többnyire a főige főnévi igenevének ragozása jelöli az alany számát és személyét (Pete 2002). Vö.: *Erről neki hallani/hallania kellett – Erről hallania kellett (*Erről hallani kellett.) – He must PRO have heard it – Er muss es gehört haben.*

5.2.2. Alanyra vonatkozó infinitívusz (ang. *subject infinitive*) esetén a főigével és a főnévi igenévvel végzett cselekvést a mondat alanya által jelölt ágens végzi, vagy ugyanaz a logikai alany vmilyen tulajdonság hordozója. A magyarban az ilyen típusú mondatokban kis pro és nagy PRO is lehetséges, az angolban, németben és általában az oroszban csak nagy PRO. Vö.: *pro Szeretek PRO dolgozni – I like PRO to work – Ich arbeite gern; pro Nincs kedvem PRO dolgozni – I'm unwilling PRO to work; Ich bin zu faul PRO zu arbeiten – Я ленюсь ПРО работать.*

5.2.3. A mondat tárgyára vonatkozó infinitívusz (ang. *object infinitive*) esetén az infinitívussal vagy az egyik infinitívussal jelölt cselekvés ágense a mondat tárgya. A magyarban az angol, német, orosz főnévi igeneves szerkezetek helyett többnyire *hogy* kötőszavas mellékmondatokat használunk. Vö.: *He asks us PRO to come to him at 9 o'clock – Er bittet uns, um 9 Uhr zu ihm PRO kommen – Он просит нас ПРО зайти к нему в девять часов – Arra pro kér minket, hogy 9 órára pro menjünk hozzá; He promised PRO to try PRO to get everything we needed – pro Megígérte, hogy pro igyekszik mindent PRO megszerezni, amire szükségünk van.*

Ja. G. Tesztelec (2001: 207) úgy véli, hogy a **szintaktikai zérók** (kis pro-k és nagy PRO-k) nélküli leírás lehetséges, amely azonban így nem teljes vagy pedig feleslegesen terjedelmes. Nekem úgy tűnik, hogy a magyarban a pro-/PRO-s leírások feleslegesek, mivel a személyragok és az igető (személytelen igéknél) egyértelműen jelzik a cselekvés végzőjét, a tulajdonság hordozóját. Nyelvek összevetése esetén azonban hasznosak. Kenesei István például megállapítja, hogy „a határozói igenév -ván/-vén alakja mellett lehet kifejtett vagy elhagyott névmási alany” (*pro Beesteledvén, hazamentünk*), „a határozói igenév -va/-ve formájú alakjával alkotott mondatokban csak rejtett, azaz PRO alany szerepelhet” (2000: 126–7). Keneseinek ez az állítása több vonatkozásban kiegészítésre szorul. 1) Az angol **drop** szó jelentése 'elhagy'. Elhagyni viszont csak azt lehet, ami van. A magyarban – az angoltól eltérően – a személytelen igéknek nincs alanya, mert az állapot hordozóját, a cselekvőt az ige gyökere inkorporálja: *Beesteledett; Villámlik*. 2) Kenesei megfigyeli az *Az üzlet zárva/nyitva van* típusú szenvedő szerkezetű mondatokról, amelyekben az alany csak az üzlet ajtajára kiírva (*Zárva/Nyitva*) hagyható el. 3) A határozói igenév cselekvő mondatokban állítmányként – a személytelen igét kivéve – nemigen szerepel, a mondatban határozóként lép fel, s mint ilyennek a főige valenciaértékétől függ a használata. A *Hazamenvén, [pro] megvacsoráztunk* mondatban a személyraggal jelölt főige alanyát hagyjuk el, nem pedig a határozói igenév alanyát, amely egyezik a főige személyragjával vagy kifejtett alanyával: *Hazamenvén, mi megvacsoráztunk, de a kis unokák egy ideig még játszottak*. 4) A *Beesteledvén, megvacsoráztunk* mondatnak azért lehet két különböző logikai alanya, mert az egyik a személytelen igében inkorporálva van. Egyébként ezt a többek által helyesnek vélt mondatot így fogalmaznám: *Beesteledt, és hazamentünk. Miután beesteledt, hazamentünk*. Számomra még az olyan cselekvő mondatok elfogadhatósága is problematikus, amelyekben a határozói igenévnek nem PRO alanya van: *¿ Az unokák hazamenvén, megvacsoráztunk.* (Egyesek szerint ez teljesen rossz!)

6. A zérók és egyéb látható jelölés nélküli jelentések elhatárolása. A zérókon kívül a nyelvtudományban találkozhatunk még **valaminek a hiányával, elhagyásával, ellipszissel, a pleonazmus redukciójával, odaértéssel, neutralizációval**. Ezeknek a fogalmaknak az elhatárolása viszonylagos. Csak igen röviden jellemzem őket.

6.1. Valaminek a hiánya (*absence, Nichtvorhandensein, omcymcmaue*) esetén nincs meg az epidigmatikai kategóriák szintagmatikai zérójának a három feltétele. A magyar névszók és igék **szótári** alakjainak morfémaszerkezetében nem találunk olyan grammatikai morfémat (az ikes igék kivételével), amelynek a jelentése valamilyen nyelvtani kategóriára utalna az adott szófaj kategoriális jelentésén kívül (a -ság/-ség morféma végződő szavak pl. mind főnevek). Nem tudok egyetérteni Laczkó Krisztinának (2000: 49) azzal a nézetével, amely szerint a vár igető „tulajdonképpen há-

rom zéró morfémát tartalmaz: az időjelet, a módjelet és a személyragot" (a számjel valahogy lemaradt). A szógyökér csak infix jellegű morfémát tartalmazhat (a magyarban ilyen nincs), a többiek szógyökéren kívüli toldalékok. Valamennyi magyar főnév ragtalan és jeltelen szótári (nem epidigmatikai) alakja zérók nélkül áll szemben valamennyi lehetséges paradigmásor tagjaival. A **szavak képzésében** sem beszélhetünk zérus képzésről. A rederivációs szóképzés morfémák elvonásával vagy szórövidítéssel történik: *kapál* → *kapa*, *hiszen* → *hisz*.

6.2. Az elhagyásról (ang. *dropping*, ném. *Auslassung*, or. *onyucenie*) a kis pro-k és nagy PRO-k kapcsán már volt szó.

6.3. Az ellipszis (*ellipsis*, *Ellipse*, *эллипсис*) olyan összetevő (szó vagy mondatrész) rendszeres kihagyása, amely az előzményekből szemantikailag és szintaktikailag egyaránt rekonstruálható: *Jó napot!*; *Boldog új évet (kívánok)*; *Hova utazol? – Szegedre*; *Erika Sopronba utazik, én pedig Szegedre*. Bartos Huba *Várom* típusú mondatát is ide sorolnám, mivel előzmények nélkül egyértelműen egyáltalán nem állapítható meg, hogy egyes vagy többes szám 3. személyű névmás maradt-e el, vö.: *Várod még őt/őket? – Várom*. Kenesei István (2000: 85–7) és Kiefer Ferenc (561–2) mellérendelő szerkezetű példákat hoznak az ellipszisre: *sógor- és komaság, ki- és bejárkál, alá- vagy mellérendelés, elnök- és igazgatóválasztások lesznek, arany- vagy ezüsthéle, rozs- vagy szeszamos kenyér*; *Piroska az újságkihordótól, Vali pedig a házmestertől értesült a legújabb hírekről*. Kenesei nem tartja feladatának, hogy a mellérendelő szerkezetekben az ellipszis szabályait bemutassa. Megállapítja azonban, hogy „az azonosság nem elegendő feltétele az elhagyhatóságnak: minimálisan a főneveknek kell azonosnak lenniük, majd a körük épülő szerkezet tagjainak: *Anna három új könyvről írt, Mari pedig három régiről*; *Anna három új könyvről írt, Mari pedig négyről*”. Nekem úgy tűnik, hogy a főneveknek nem szükséges azonosnak lenniük, csak az a fontos, hogy az elhagyott részt már előzőleg (vagy utólag) megnevezzük: *Anna három új könyvről írt recenziót, Mari pedig egy új folyóiratról*.

6.4. Odaértés (*implication*, *Implikation*, *подразумевание*): burkoltan, rejtve, implicite kifejeződő jelentés. Például: *Péter iszik* (szeszes italt, nem egyszer-kétszer, hanem rendszeresen sokat, vagyis 'részeses'). *A gyerek már iszik* 'már tud inni teát, vizet, vagyis nemcsak szopik'. *A gyerek már ír és olvas* 'első osztályba jár, s anyanyelvén egyszerű szövegeket el tud olvasni és le is tudja írni őket'.

6.5. A neutralizáció (*neutralization*, *Neutralisation*, *нейтрализация*) különböző formák jelentésének a közömbösülése. Például a zöngés és zöngétlen mássalhangzók oppozíciójának a megszűnése a szavak végén a kiejtésben az oroszban és a németben, a személy-, szám-, mód- és időkategóriák jelentésének a közömbösülése az általános alanyú mondatokban. Vö.: *Ki mint vet, úgy arat*; *Lassan járj, tovább érsz*; *Adnak tanácsot, de nem adnak kalácsot*; *Aki főzte, egye meg*; *A szilva, ha megéri, a ganéba is beleesik*.

SZAKIRODALOM

- Ahmanova (Ахманова О. С.) 1966. *Словарь лингв. терминов*. М. Сов. энциклопедия.
 Antal László 1961. A magyar esetrendszer. *Nyelvtudományi értekezések*. 29. sz., Bp., AK.
 Balogh Judit 2000. A névszóragozás. In: MGr. 183–222.
 Bally, Charles 1955. *Общая лингв. и вопросы франц. языка*. М. Иностранная лит. (Linguistique générale et linguistique française. P. 1932. 3. kiad. Berne, 1950. ford.)
 Baranov A. N., Dobrovolskij D. O. (ed.) 1996. *English-Russian Dictionary of linguistics and semiotics*. About 8000 terms. Vol. I. Moscow, Pomowski & Partner.
 Bartos Huba 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In: *StrMrf.* 653–762.
 Bondarko (Бондарко А. В. и др.) 1991. *Теория функциональной грамматики*. Персональность. Санкт-Петербург.
 Budagov (Будагов Р. А.) 1978. Система и антисистема в науке о языке. „Вопросы языкознания”. 4.
 Bußmann, Hadumod 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag.

- Bünting, Karl-Dieter 1978. *Einführung in die Linguistik*. 7. Aufl. Studienbuch Linguistik. Anton Hain.
- Chalker, Sylvia–Weiner, Edmund 1994. *The Oxford Dictionary of English Grammar*. Oxford, Clar. Press.
- Crystal, David 1991. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Third Ed. Basil Blackwell.
- E. Abaffy Erzsébet 1991. Az igemód- és igeidő-rendszer. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Bp. Osiris Kiadó.
- Károly Sándor 1961. A szóelemek általános kérdései. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. I. Bp.
- Kayne, Richard 1994. *The antisymmetry of Syntax*. Cambridge, Massachusetts, London, The MIT Press.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: *StrMrf.* 73–93.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika* [MGr.]. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvtan*. 3. Morfológia. [StrMrf.] Bp. Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2000. A szóösszetétel. In: *StrMrf.* 519–68.
- Korompay Klára 1991. A névszójelezés. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. 259–318.
- Laczkó Krisztina 2000. Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In: MGr. 37–70.
- Melcsuk (Мельчук И. А.) 1995. Русский язык в модели «смысл ↔ текст». М. Вена.
- Morris Ch. W. 1938. *Foundation of the theory of signs*. Chicago.
- Ogden C. K.–Richards I. A. 1923. *The meaning of meaning*. New York.
- Pete István 1993. Az időviszonyok szemantikai rendszere. *MNy.* 89: 385–401.
- Pete István 1997. Az inkorporáció kérdéséről a magyarban. *Nyr.* 43: 34–43.
- Pete István 1999. A szó szerkezeti és derivációs elemzése. *Nyr.* 123: 423–95.
- Pete István 2001. A nyelvi jelentések típusainak hierarchiája. „Hungaro-Slavica”. *Studia in honorem Iani Bańczerowski*. ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet. Budapest.
- Pete István 2002a. Hangtan vagy hangalaktan. *Nyr.* 126: 97–100.
- Pete István 2002b. Strukturális és strukturális nyelvtan. *Nyr.* 126: 351–9.
- Pete István 2002. A nyelvi modalitás három fő típusának a hierarchiája a magyarban. *MNy.* 98: 173–91.
- Pete István 2003a. Korunk nyelvtudományának történeti háttere és jellemzői. *Nyr.* 127: 186–95.
- Pete István 2003b. Hány esetük van a magyar főneveknek? *Nyr.* 127: 308–13.
- Pete István 2004. A morféma újradefiniálásának szükségessége. *Nyr.* 128: 185–95.
- Péter Mihály 1991. Az érzelemkifejezés eszközei és módjai. Bp., Tankönyvkiadó.
- Richards J.–Platt J.–Weber H. 1985. *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. Essex.
- Searle J. R. 1969. *Speechacts*. An essay in the philosophy of language. Cambridge.
- Tesztelec (Тестелец Я. Г.) 2001. *Введение в общий синтаксис*. Москва, Российский гос. гуманитарный университет.
- Trask R. L. 1993. *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London and New Y.
- Vasiljeva (Васильева Н. В. и др.) 1995. Краткий словарь лингв. терминов. М. Рус. яз.

Pete István

SUMMARY

Pete, István

Zeros and non-zeros, little pro and big PRO in Hungarian

Most linguists agree on the view of language as a system of linguistic signs involving two sides: ‘signifier’ (sound or graphic forms) and ‘signified’ (various types of meaning). The relations between signifier and signified can be symmetrical (having exactly the same numbers on either side of linguistic signs) and asymmetrical. There are two main types of asymmetrical relations: 1) The correspondence is not one-to-one: a) a signifier has more than one meaning (homonymy, polysemy), b) a signified has more than one form (variants, synonyms). 2) One of the two sides of a linguistic sign is empty: a) a signifier has no lexical or grammatical meaning: interjections, ex-

pletive words (*Where's that **bloody** cat?*), dummy words (***It's** raining. **There's** a wasp on your back. You ought **to** go* [compare *You must go*]), swear words; unifix 'an empty morph occurring between a stem and a meaningful affix' (*child-r-en*, Hung. *könyv-e-m* 'my book'), interfix 'an empty morph between the roots or stems in a compound word' (*galvan-o-meter*); b) a signified has no sound form. For example, many linguists would argue that the plural form *sheep* consists of two morphemes, the stem *sheep* and a null plural suffix *0*.

There are diverse uses of the term *zero* in the linguistic literature. The number and types of zeros have increased in the new Hungarian grammars of recent years. The author (following Charles Bally) suggests that the number of zeros should be reduced. He argues that the term *zero* should only be applied if the following three conditions are met: a **zero signifier** must have a definite **meaning**, and it must have both linear **syntagmatic relations** and vertical **paradigmatic relations** with other, non-null elements. Compare: Lat. nom. sing. *vir-0* 'man, husband' → *domin-us* 'gentleman, sir, mister, master' → *man-us* 'hand'; *vir-0* ↓ acc. *vir-um* ↓ dat. *vir-o*. We must distinguish zeros from the absence, dropping, ellipsis, implication, and neutralisation of morphemes or words. Hungarian is a pro-drop language.